

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Історичний факультет
Кафедра історії Центральної та Східної Європи

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ

«Друга світова війна: історія, пам'ять, формування сучасних українських наративів»

**До 80 річниці
завершення Другої світової війни**

Організатори:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Інститут історії України НАН України
Український інститут національної пам'яті
Національний музей історії України у Другій світовій війні

Київ 2026

УДК 94(100)"1939/1945"+94(477)"1939/1945":930.1

Матеріали конференції: **Всеукраїнський науковий форум «Друга світова війна: історія, пам'ять, формування сучасних українських нарративів»**. До 80 річниці завершення Другої світової війни / відп. ред. І.Малацай, Р. Потьомка. Київ: 2026. 122 с.

Досліджено важливі проблеми Другої світової війни в Європі та на теренах України, трансформацію історичних нарративів, пам'ять про війну в Україні в умовах повномасштабного російського вторгнення. Збірник конференції опубліковано за результатами Всеукраїнського наукового форуму «Друга світова війна: історія, пам'ять, формування сучасних українських нарративів», яка проходила на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка та у приміщенні Національного музею історії України у Другій світовій війні (16-17 жовтня 2025 р.)

Видання стане у нагоді науковцям, викладачам, студентам та всім хто цікавиться історією Центрально-Східної Європи.

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
(Протокол № 7 від 26 лютого 2026 року)

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
2026

© Автори, 2026

Зміст

Програма конференції.....	5
Переднє слово.....	10
1. Акімов М.О. <i>Інцидент з «Лаконією»: злочин, репресалії, Покарання.....</i>	12
2. Антонюк О.С. <i>Польсько-радянські міжнародні відносини в 1941–1943 рр.....</i>	18
3. Антонюк Я.О. <i>Польський кінематограф на завершальному етапі Другої світової війни (1944-1945 рр.).....</i>	24
4. Бевзюк Є. В., Шелемба М.М. <i>Ялтинсько – Потсдамська модель і трансформація світового порядку: від «Права переможців» до війни в Україні.....</i>	28
5. Віднянський С.В. <i>Ялта – 1945: Геополітичні наслідки і уроки Кримської конференції.....</i>	36
6. Гомельський А. <i>Українсько-єврейські відносини в період 1930-х - 1950-х років.....</i>	43
7. Кужельна О.В. <i>«Новий порядок» та місцева поліція міста Шостки в період німецької окупації (27 серпня 1941 року – 03 вересня 1943 року).....</i>	49
8. Ляпіна О.В. <i>Депортація як інструмент війни (на прикладі народів Кавказу).....</i>	58
9. Малацай І. В. <i>Потсдамська конференція: геостратегічні зміни у Центрально-Східній Європі в 1945–1991 роках.....</i>	66
10. Мотрук С. М. <i>Історична пам'ять чехів про Другу світову війну в контексті сучасного політичного дискурсу.....</i>	72
11. Мордвінцев В.М., Потьомка Р.О. <i>Меморіальні практики у просторі сучасного Відня .....</i>	79
12. Панасюк М.В. <i>Пам'ять про Другу світову війну у риторичі німецької партії Альтернатива для Німеччини.....</i>	83
13. Похиленко І. <i>Меморіалізація Другої світової війни та Російсько- Української війни як інструмент формування національної пам'яті: Правові засади та виклики .....</i>	88
14. Руккас А. О. <i>Польські військові госпіталі на Волині у вересні 1939 р.....</i>	94

Похиленко Ірина

канд. юрид. наук, доцент,

Київський національний університет будівництва і архітектури,

(м. Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5409-7408>

e-mail: pokhilenko_i@ukr.net

Меморіалізація Другої світової війни та Російсько-Української війни як інструмент формування національної пам'яті: Правові засади та виклики

Пам'ять про перемогу над нацизмом у Другій світовій війні та про сучасну російсько-українську війну стала утіленням та лакмусом української ідентичності. Для українського суспільства питання: «Хто є нашими героями і хто – ворогами» нині тісно пов'язане із трансформацією історичних наративів та символіки. Війна, що триває з 2014 року і перетворилася на повномасштабне вторгнення 2022-го, трансформувала політику пам'яті в один із фронтів інформаційної війни.

Російський режим використовує «культ Перемоги» та міф «особливої долі росіян» у війні проти нацизму як ідеологічну основу своєї агресії, вкладаючи у ці наративи сучасні меседжі про «братні народи» та «фашистську владу Києва». Такий підхід не лише спотворює історичну правду, а й створює загрозу для історичної суб'єктності України. Власне, міфологізація «Великої Вітчизняної війни» стала важливим інструментом легітимізації російської агресії, що у свою чергу

посилює потребу України у формуванні власного, незалежного від радянських і постімперських кліше, наративу пам'яті.

Українська держава відповідає на ці виклики посиленням законодавства та реалізацією комплексних програм із декомунізації, денацифікації та деколонізації. Прийнято Закони України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну», а також «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу».

Проблематика меморіалізації має також вимір національної безпеки. Дослідники відзначають, що узгоджена політика пам'яті є важливим чинником стійкості суспільства, засобом протидії зовнішній пропаганді та інструментом консолідації політичної нації. Саме через спільне осмислення минулого формується довіра, солідарність і громадянська зрілість, які є фундаментом для перемоги у сучасній війні.

Всеукраїнський науковий форум «Друга світова війна: історія, пам'ять, формування сучасних українських наративів».

Таким чином, вивчення процесів меморіалізації Другої світової та російсько-української війн, правового забезпечення та суспільного сприйняття такої меморіалізації має не лише історико-культурне, а й стратегічне значення для розбудови демократичної, самостійної, цілісної України з власною ідентичністю.

Огляд літератури.

Різні аспекти державної політики пам'яті в Україні висвітлені у численних публікаціях. Одним із найновіших комплексних досліджень є аналітична записка Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Державна політика подолання конфліктів історичної пам'яті у процесі консолідації української політичної нації в умовах російсько-української війни» [1]. У ній узагальнено сучасні тенденції державного втручання у сферу пам'яті, простежено механізми інституційного реагування на виклики історичних суперечностей. Автори наголошують, що в умовах воєнного часу меморіалізація подій та героїв війни стає не лише культурним чи моральним актом, а й важливим інструментом державотворення, адже формує довіру до держави через публічне визнання жертвності та боротьби за свободу.

Аналітики наголошують, що події Другої світової війни та сучасної російсько-української війни дедалі частіше взаємодіють у публічному дискурсі, породжуючи конфлікти пам'яті. Одні групи апелюють до традиційних радянських символів, інші — до нових українських наративів спротиву та гідності. Це створює «зони напруги» у місцевих громадах і вимагає узгодженої державної політики пам'яті, орієнтованої на консолідацію, а не на протиставлення.

Особливе місце в дослідженні сучасних тенденцій політики пам'яті посідає «Зелена книга політики пам'яті» [2]. Цей документ створено з метою окреслення (на основі аналізу еволюції законодавства та наявних практик вшанування на рівні громад) ключових проблемних питань та викликів, що постають перед державою у сфері політики національної пам'яті. Розробка цілісної та скоординованої політики пам'яті є нагальною потребою в умовах війни, щоб забезпечити вшанування всіх жертв, запобігти політичній інструменталізації минулого, сприяти зміцненню суспільної єдності та сформувати гарантії неповторення трагедії як важливі елементи перехідного правосуддя.

Аналіз сучасної наукової та експертної літератури свідчить, що українська політика пам'яті перебуває на етапі трансформації від пострадянської моделі до європейської, орієнтованої на плюралізм і відкритість. Водночас залишаються значні виклики: відсутність уніфікованих стандартів увічнення пам'яті, нерівномірність реалізації законів на місцях, суперечності між державними та громадськими ініціативами, нестача ресурсів для створення нових меморіалів.

Таким чином, наукові публікації останніх років дозволяють зробити висновок, що питання меморіалізації стає ключовим у процесі націєтворення,

а державна політика у цій сфері має не лише історичний, а й стратегічний вимір, пов'язаний із безпекою, культурною незалежністю та стійкістю суспільства.

Дослідження проведено із застосуванням комплексного міждисциплінарного підходу, що поєднує правовий, історико-політичний та культурологічний аналіз. Основною метою методологічної частини було не лише описати чинне нормативно-правове поле політики пам'яті, але й виявити тенденції його практичної реалізації, а також оціночні судження, сформульовані в аналітичних звітах, експертних матеріалах і програмних документах.

Методологічна рамка спирається на системний і порівняльно-правовий підходи, що дозволили дослідити політику пам'яті як елемент ширшої стратегії національної безпеки та гуманітарної політики держави. Для цього було здійснено порівняльний аналіз змісту українських нормативно-правових актів із документами попередніх періодів, а також з міжнародними стандартами.

З метою виявлення закономірностей розвитку політики пам'яті в умовах воєнного стану застосовано метод контент-аналізу офіційних документів і публікацій на сайтах державних органів, аналітичних центрів і правозахисних організацій. Це уможливило визначення ключових тем, концептів та термінологічних змін у риторичі державної влади, що відображають переорієнтацію з пострадянського на національно-орієнтований наратив.

Крім того, у роботі використано елементи інституційного аналізу, спрямовані на дослідження ролі окремих суб'єктів – державних органів, місцевих рад, громадських організацій, музеїв і меморіальних комплексів – у процесі реалізації політики пам'яті. Такий підхід дозволив простежити взаємодію нормативного рівня з практикою, а також окреслити дисбаланси між законодавчими намірами та реальною імплементацією.

Отримані результати узагальнено шляхом інтерпретаційного та логіко-структурного аналізу, що дало змогу виокремити основні тенденції, проблемні зони та перспективи розвитку державної політики меморіалізації в Україні.

Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» започаткував інституційну архітектуру державної політики пам'яті, у межах якої сформовано комплекс правових, адміністративних і культурних механізмів управління процесами комеморації. Його поява стала логічним кроком у розвитку національного законодавства після ухвалення пакета декомунізаційних законів 2015 року, що окреслили первинні рамки очищення публічного простору від символів тоталітарного минулого. Новий закон узагальнив накопичений досвід і запропонував цілісну систему взаємодії між державою, суспільством та науковими інституціями у сфері збереження історичної пам'яті.

Центральним суб'єктом реалізації політики пам'яті визначено Український інститут національної пам'яті (УІНП), діяльність якого

Всеукраїнський науковий форум «Друга світова війна: історія, пам'ять, формування сучасних українських наративів».

регламентується постановами Кабінету Міністрів України. УІНП виконує не лише організаційно-координаційну, але й аналітичну функцію – розробляє методичні рекомендації для органів місцевого самоврядування, ініціює освітні та інформаційні програми, веде реєстри місць пам'яті, здійснює експертизи пам'яток і топонімічних назв. Саме УІНП забезпечує узгодженість державної політики пам'яті з міжнародними і європейськими стандартами щодо збереження культурної спадщини та протидії маніпуляціям історією.

Важливу роль відіграє Кабінет Міністрів України, який затверджує державні програми увічнення пам'яті, координує діяльність профільних міністерств – культури та стратегічних комунікацій, освіти і науки, оборони (у частині збереження військових поховань). Саме уряд визначає пріоритети державної політики пам'яті, виділяє фінансування на відповідні проекти, формує міжвідомчі комісії з питань демонтажу, реконструкції або музеєфікації пам'ятників.

Закон передбачає також систему суб'єктів партнерської взаємодії – наукових установ, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, музеїв, архівів та громадських організацій. У ньому закріплено принцип інклюзивності: політика пам'яті не може здійснюватися виключно державними інституціями, а має спиратися на активну участь суспільства. Це означає, що ініціатива щодо створення або реконструкції об'єктів пам'яті може виходити «знизу» – від громад, волонтерських рухів, ветеранських об'єднань чи освітніх інституцій.

Такі положення свідчать про перехід від централізованої моделі політики пам'яті до партисипативної, що є характерною ознакою демократичних держав. Відтак держава перестає бути єдиним «власником історії», а натомість виступає модератором діалогу між різними носіями історичної пам'яті. Цей підхід сприяє зниженню конфліктності у сприйнятті минулого, особливо в регіонах із різною історичною спадщиною, та зміцненню символічної єдності суспільства.

У проекті Концепції меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни на території Київщини до 2026 року [3] наголошується на необхідності саме такої багаторівневої координації. Документ передбачає створення «мапи пам'ятних місць» із широким залученням експертних груп, представників місцевих громад, істориків, архітекторів, військових і родин загиблих. Такий підхід спрямований не лише на фізичне збереження місць пам'яті, а й на формування єдиного гуманітарного наративу, що має об'єднувати регіони України навколо спільних цінностей – свободи, гідності та спротиву агресії.

У сучасних умовах повномасштабної війни ця політика набуває стратегічного значення для національної безпеки. Збереження й осмислення пам'яті про минулі й теперішні збройні конфлікти стає не лише питанням культурної ідентичності, але й інструментом інформаційного захисту. Меморіальні практики, що спираються на достовірні історичні факти,

протидіють дезінформаційним кампаніям, що їх проводять російські пропагандистські структури для виправдання агресії.

Таким чином, правова система у сфері національної пам'яті ґрунтується на поєднанні нормотворчого, освітнього та комунікативного компонентів. Вона спрямована не лише на врегулювання процедур, але й на побудову сталого суспільного діалогу про минуле, що має оздоровчий та консолідаційний ефект для нації. У перспективі така модель здатна трансформувати політику пам'яті на один із ключових елементів формування української громадянської ідентичності в післявоєнний період.

Аналіз Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» та практики його реалізації дає підстави стверджувати, що Україна сформувала нормативно-правове підґрунтя для системної політики пам'яті, що поєднує принципи деколонізації, деколонізації та шанування героїв сучасної війни. Цей комплексний підхід засвідчує перехід держави від фрагментарних рішень до узгодженої стратегії формування гуманітарної безпеки та культурного суверенітету. Водночас на рівні практичної реалізації політика пам'яті залишається суперечливою та нерівномірною.

Одним із ключових викликів є інституційна інерція та бюрократична фрагментованість, які сповільнюють виконання законодавчих норм на місцях. Незважаючи на те, що нормативна база постійно оновлюється, органи місцевого самоврядування не завжди оперативно реагують, посиляючись на брак фінансування або відсутність методичних роз'яснень. Часто ухвалені рішення про демонтаж радянських пам'ятників або перейменування топонімів зупиняються на стадії реалізації, що створює враження вибірковості у виконанні державної політики. Як наслідок, в окремих регіонах фіксуються випадки пасивного саботажу чи навмисного зволікання, що суперечить закону та підриває довіру громадян до державних інституцій.

Не менш суттєвою проблемою є збереження радянських стереотипів у частини управлінців і виконавців, які нерідко сприймають політику пам'яті як формальність або як «символічну кампанію», а не як важливу складову національної безпеки. Така ситуація зумовлює потребу в системній підготовці кадрів у сфері культурної політики, а також у впровадженні освітніх і просвітницьких програм для представників місцевого самоврядування.

Важливою противагою бюрократичній інертності виступає громадянське суспільство, що дедалі активніше бере участь у реалізації політики пам'яті. Завдяки діяльності істориків, музейників, журналістів і волонтерів здійснюється громадський моніторинг дій влади, публічне висвітлення випадків невиконання законодавства, подаються звернення та ініціюються локальні меморіальні проекти. Ці ініціативи часто мають більший вплив на формування суспільного дискурсу, ніж офіційні державні кампанії.

Разом із тим зростання ролі громадських ініціатив супроводжується ризиком поляризації локальних спільнот. Надмірно радикальні або емоційні рішення із демонтажу символів минулого можуть спричинити соціальну

Всеукраїнський науковий форум «Друга світова війна: історія, пам'ять, формування сучасних українських наративів».

напругу, особливо в регіонах, де радянські міфи посідали панівне місце. Відтак ключовим завданням держави залишається забезпечення балансу між нормативною рішучістю та діалогічністю, між імперативом деколонізації та потребою врахування місцевого досвіду. Такий підхід відповідає сучасним європейським моделям комеморації, де пам'ять розглядається не як інструмент конфронтації, а як простір суспільного примирення і солідарності.

Висновки дослідження дозволяють окреслити кілька системних закономірностей і рекомендацій. По-перше, послідовна правова політика у сфері пам'яті істотно підвищує здатність держави протистояти зовнішній пропаганді. Формування власного автентичного історичного наративу зміцнює національну ідентичність і зменшує вразливість суспільства до дезінформаційних впливів.

По-друге, нормативна база політики пам'яті є достатньо розробленою, однак потребує вдосконалення механізмів реалізації. Проблема полягає не у відсутності законів, а у слабкій інституційній спроможності їх впровадження. Необхідно забезпечити системну взаємодію між УІНП, Міністерством культури та стратегічних комунікацій України та органами місцевого самоврядування, запровадити чіткі критерії оцінювання ефективності регіональних програм.

По-третє, активна участь громадянського суспільства є вирішальною умовою успішної реалізації політики пам'яті. Хоча частка таких ініціатив у загальній структурі джерел формування національної пам'яті залишається відносно невеликою, саме вони створюють практичні моделі діалогу між державою і громадою, забезпечуючи легітимність меморіальних практик.

Отже, формування політики пам'яті в Україні є процесом, у якому правовий, культурний та соціальний виміри тісно переплітаються. Її ефективність визначається перш за все здатністю суспільства до осмислення минулого, подолання травматичних наративів і формування колективної відповідальності за збереження правди. У цьому сенсі пам'ять стає не лише історичною категорією, а й елементом національної стійкості, що допомагає Україні протистояти агресії та будувати демократичне майбутнє на засадах гідності, свободи та єдності.

Список використаних джерел:

1. Дидик-Меуш, Г. (відп. ред.), Голик, Р., Орлевич, І. (ред.), Голик, Р., Орлевич, І., Колб, Н., Мисак, Н., Артимишин, П., Казан, Е., & Дидик-Меуш, Г. (2025). Державна політика подолання конфліктів історичної пам'яті у процесі консолідації української політичної нації в умовах російсько-української війни: Аналітична записка. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
2. Єлігулашвілі, М., & Белінська, Д. (2025). Вшанування і пам'ять у сучасній Україні: Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті (ред. А. Луньова). Київ.
3. Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики. (2025). Проект Концепції меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни Київщини до 2026 року.
<https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34717.pdf>